

nyarán egyértelmű utasítást adott, a kedvező alkalom azonban az év végéig váratott magára, a gyilkosság közvetlen okát a már említett lippai események szolgáltatták. A gyilkosságot a szerző főképp az eseményhez időben legközelebbi forrás, a korabeli szentszéki vizsgálatok alapján mutatja be, de megszólaltatja a kérdésről a történetírókat is (Forgách Ferenc, Bethlen Farkas), és eltérő beszámolók esetén, a legvalószínűbb változat rekonstruálására törekszik (pl. a Barát hetven napig tartó temetetlen, vérbe fagyott holttestével kapcsolatban).

Fráter György tulajdonképpeni életpályájának áttekintése után Oborni Teréz a Barát kincstárának is szentel egy fejezetet, mintegy összegezve hőse kincstartói tevékenységét. Ebben részletesen tárgyalja a Barát halála után számbavett vagyonát, a nevéhez köthető, 1543-ban előkerült kincsleletet, a nevezetes Lysimachos aranyakat, magánbirtokait, bevételeit és végül építkezéseit. Az egykori kincstartó birtokainak lajstromát a szerző Bornemissza Pál megbízható összeírása alapján állította össze, csupán kiegészítésként tesszük még hozzá a kötetben említettekhez, hogy a Barát birtokolta az erdélyi püspök birtokát képező Középszolnok vármegyében fekvő zilahi és tasnádi uradalmakat is. Talán nem túlzás feltételezni e fejezet

adatai nyomán, hogy a kötetben is leírt ellenségeskedés a mindig pénzszerűben tartott és ezáltal nem túl nagy hatalommal felruházott Izabella királyné és a föld alól is bevétel előteremteni tudó kincstartó között végső soron a mindent mozgató pénzre vezethető vissza.

Oborni Teréz a korabeli források és a történetírók segítségével folyamatosan elemzi és jellemzi hőst. Ennek nyomán egy sokoldalú, tehetséges politikus portréja áll előttünk, aki különös érzékkel intezte a pénzügyeket, és nagy hozzáértéssel lavírozott a szövevényes, sosem próbált diplomáciai feladatok sűrűjében.

Végezetül elmontható, hogy a kötet megírása alapos kutatómunkát igényelt, és a szerző munkáját az is nehezítette, hogy e korszakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre korszerű forráskiadványok és okmánytárak sem. Kutatómunkájára, adatainak bőségére, alapos latin tudására épülő kötete nem csupán megbízható szakirodalmat kínál a szakembereknek, hanem élvezetes stílusa nyomán a szélesebb olvasóközönség számára is elérhető közelségbe hozza a korszak eseményeit és szereplőit.

Gálfi Emőke

Források Erdély kora újkori történetéhez

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613.

Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 2016 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.). 235 old.

Gálfi Emőke, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének munkatársa több mint egy évtizede az erdélyi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyveinek magyar nyelvű kivonatok formájában történő kiadását végzi. Bogdándi Zsolttal közösen még 2006-ban közzétette az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelenő *Erdélyi Történelmi Adatok*

forráskiadvány-sorozat VIII., *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei* című alsorozatának első kötetét, amely az 1222–1599 közötti éveket tartalmazza. Az alábbiakban ismertetésre kerülő, 2016-ban megjelent második kötet pedig az 1600–1613 közötti éveket öleli fel, pontosabban az 1600. január 1-je után és az 1613. október 23-a előtt kelt bejegyzések

kivonatait foglalja magában. Gálfi Emőke tehát Bethlen Gábor trónra lépésének időpontját választotta e kötet felső kronológiai határának. A kiadvány tulajdonképpen a jelzett időszakban (is) vezetett két hiteleshelyi jegyzőkönyv idevágó anyagának, úgyszintén a fejedelmi kor végéig terjedő protocollumok 1613. október 23-a előtt kelt és átiratok, említések vagy egyszerű másolatok formájában fennmaradt szövegeinek magyar nyelvű kivonatait tartalmazza.

A kiadásra vonatkozó rövid megállapítások után, melyben Gálfi Emőke leszögezi, hogy csaknem minden tekintetben az első kötetet, illetőleg az ETA eddig megjelent regesztakiadványait követi, a kivonatok zömét nyújtó két jegyzőkönyv rövid kodikológiai leírását adja. A kettő közül előbb a *Deus ad auxilium* című protocollumot említjük meg, melyet – Gálfi megállapítása szerint – a 348. oldalig, azaz 1612-ig Szamosközy István történetíró vezette. Szamosközy életpályáját egyébként Gálfi Emőke a *Szamosközy István, a requisitor*¹ című írásában, illetőleg a *Gyulafehérvári hiteleshelyi levélkeresői (1556–1690)* című értekezésében² éppen e protocollum adatai alapján egészítette ki igen lényeges adatokkal, és pontosította a szakirodalomban hosszú évtizedek óta meggyökeresedett tévedéseket. De talán nem lesz érdektelen megemlíteni azt, hogy ugyanezen jegyzőkönyvbe Szamosközy, illetve Debreceni János requisitorok mellett Bojti Veres Gáspár, Bethlen Gábor udvari történetírója is vezetett be levélkeresőként bejegyzéseket. Jóllehet tartalmi szempontból e protocollum voltaképpen azonos a többi jegyzőkönyvvel, abban azért egyedülállónak tarthatjuk, hogy két ilyen jelentőségű erdélyi történetíró is közreműködött vezetésében. A *Magnificat anima mea Dominum* című másik protocollumot szintén három requisitor vezette, a már említett Debreceni János mellett Dési István és Gönci György. Róluk többet Gálfi Emőkének a gyulafehérvári levélkeresőkről összeállított,

fontosabb említett munkájából tudhatunk meg. A rövid bevezetést – a korábbi kötethez hasonlóan – a *Felhasznált könyvészeti források*, valamint a *Rövidítések jegyzéke* követi. Az *Oklevélkivonatok* rész 124 oldalon 436 magyar nyelvű regesztát tartalmaz. A szakszerűen összeállított kivonatok természetesen tartalmazzák a bejegyzésekben fellelhető és érdeklődésre számot tartható összes információt. Itt utalunk arra, hogy a forrásközlést az *Addenda* zárja, amely 1558–1599 között kelt bejegyzések regesztáit tartalmazza. Ez a 14 kivonat tehát az első kötetbe kellett volna, hogy bekerüljön. Tekintettel viszont az átnézendő anyag terjedelmére (a fejedelmi kor végéig összesen 22 protocollum), aligha kerülhető el az átiratok és említések formájában fennmaradt újabb meg újabb bejegyzések előbukkanása. A forrásközlést a minden részletre kiterjedő név- és tárgymutató követi 95 oldalon. Megemlítendőnek tartjuk, hogy az index terjedelme több mint kétharmadát teszi ki a forrásközlés-résznek.

A kötet az Erdélyi Fejedelemség történetének egy igen zavaros időszakát öleli fel, és itt elsősorban az 1600-as évek legelső esztendőire gondolunk. Bár ilyen irányú kimutatásokkal nem rendelkezünk, az bizonyos, hogy ezekből a évekből feltűnően kevés forrás maradt fent. Nyilván nem is termelődhetett akkora mennyiségű forrásanyag, mint a korábbi években, de sajnos még azt a keveset is igen súlyos veszteségek érték. Ezt a káptalani jegyzőkönyvek is jól tükrözik, ugyanis pl. az 1600–1606 közötti évekre mindössze 83 kivonatot tartalmaz a kötet, ezekből pedig 1604-re és 1605-re egy sem, 1606-ra pedig csupán két darab vonatkozik. Tehát a káptalani hiteleshely működésére és irat kibocsátására is mélyen rányomta bélyegét ez a zavaros időszak, éppen ezért nem elég hangsúlyozni a kolozsmonostori konventnek erre az esztendőkre vonatkozó, viszonylag teljesnek mondható jegyzőkönyveinek jelentőségét.

A kiadvány tartalma, a bejegyzések típusa voltaképpen a korábbi kötetéhez hasonló. A bejegyzések zöme Fehér vármegye területére vonatkozik, ezen belül is a fejedelmi székhelyre vonatkozó szövegek magas számát emelnénk ki.

¹ Erdélyi Múzeum 74(2012). 3. sz. 116–123.

² Kvár, 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 283. sz.). 74–83.

E tekintetben sokatmondó az is, hogy a mutatóban a Gyulafehérvár címszónál több mint száz utalást találunk, és ugyanott mintegy 350 gyulafehérvári lakos nevével is találkozunk. Sorrendben a szomszédos Hunyad és Zaránd, majd Küküllő, Arad és Torda vármegyék következnek, de Bihar és Belsőszolnok is ebbe a sorba illeszkedik. Tulajdonképpen Erdély egész területére találunk elszórtan adatokat, sőt egy-két esetben a távolabbi Szabolcs vármegyére is. A bejegyzések jelentős része birtokjogi vonatkozású (tehát birtok adomány, adásvétele, cseréje, inscribálása, zálogosítása, iktatása stb.), de szép számmal találunk tiltakozásokat, nemesítéseket, végrendeleteket stb. is.

Az általánosságok mellett azonban utalunk néhány, általunk érdekesnek vélt szövegre is. Mindekelelt Szamosközyt említjük meg, aki nem történeti munkáin dolgozó személyként tűnik fel, hanem levélkeresőként végzi a rá háruló feladatokat: vezeti tehát a jegyzőkönyvet; javítja a bejegyzéseket (332. sz.); kiszáll requisitor kollégáival végrendeletek felvételére (41, 80. sz.); hiteleshelyi tanúbizonyosággént jelen van birtokok iktatásánál (57, 59, 328, 382. sz.) és birtokosztályok elvégzésénél (255. sz.); fogott bírói megbízásokat lát el (239. sz.); esetenként latba veti befolyását mások javára nemesi cím megszerzése végett (83. sz.). Természetesen vigyázott arra is, hogy a birtokaival kapcsolatos iratok bekerüljenek a jegyzőkönyvbe. Ezekből tudjuk meg pl. azt, hogy Sarmasági Zsigmond Torda vármegyei ispán Szamosközy „érdemei és tehetsége elismerésül, melyet ezen veszélyes idők történetének megírásával is bizonyított,” 1607-ben Gyulafehérváron házat és egyéb jószágokat adományozott neki (109. sz.). Rákóczi Zsigmond pedig – szintén 1607-ben – „a hiteleshelyen folytatott tevékenységéért és történetírói munkájáért” Magyargáldon részbirtokot, nemesi telket és udvarházat, Gyulafehérváron pedig újabb nemesi telket és udvarházat adott (113–114, 137, 139. sz.).

A századforduló zavaros esztendőiben, az állandó uralomváltások közepette a kor átlagembere számára aligha lehetett bizonyos, hogy épp ki van hatalmon. Mintegy négy év leforgása alatt Báthory

Zsigmond, Mihály vajda, a tanácsurak, Giorgio Basta, Székely Mózes is kezében tartotta ideig-óráig a hatalmat. Csakis ezzel véljük magyarázhatónak, hogy besenyői Füzi János a káptalan előtt 1602 decemberében tett tiltakozása során Báthory Zsigmondot is eltiltotta bizonyos birtok eladományozásától, holott a fejedelem júniusban, tehát már fél éve végleg lemondott a trónról, és elhagyta az országot (55. sz.). Úgy tűnik, még a requisitorok előtt sem volt teljesen világos a helyzet, tekintettel arra, hogy 1602. december 24-i jelentőlevelüket Báthory Zsigmondnak címezték (57. sz.), bár tegyük itt hozzá azt is, hogy a parancsot még ugyanazon fejedelem adta ki június 21-én (30. sz.). (Hasonló esetre ugyanakkor korábbról, december 2-ről is van példa, a jelentést ekkor két fejedelmi ember teszi [15, 47. sz.]). Az információáramlás is lassú volt, erre talán jó példa gibárti Keserű Jánosnak 1603. július 15-én kelt végrendelete, melyben Királyfalvi János ítélőmesterre is hagyott bizonyos ingóságot (80. sz.), róla viszont tudjuk, hogy, miután 1603 márciusában az erdélyi követség tagjaként megérkezett Prágába, rövidesen meg is halt, és ott temették el.³ Szintén a század eleji borzalmas viszonyokra utal a 108. és a 221. kivonat. Ezek szerint ugyanis Báthory Zsigmond és Basta uralma idején Erdélyt olyan súlyos háborús időszak és gabonahiány sújtotta, hogy „az anyák Malaesd-en és máshol is gyermekeiket gyilkolták le az éhségtől hajtva”, illetve „az emberek a halottak húsát ették”, a búza és a bor ára pedig a korábbi sokszorosára emelkedett.

Figyelmünket megragadta a 91. számú, magyar nyelvű supplicatióról készült kivonat, az ugyanis – minthogy a supplicatio megőrzésére az oklevél kiállítása után nem volt szükség – ama igen kevés irat közé tartozik, mely alapján fény derül a fejedelmi kancellária ügyintézésének és okleveles gyakorlatának bizonyos vonatkozásaira is: egyfelől az írásbeli kérvényezés tényére, ti. hogy a felek a fejedelemhez intézett írásbeli supplicációval kérhettek

³ Fejér Tamás: *Királyfalvi János (†1603) ítélőmester hivatali pályája. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben.* Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287. sz.) 73.

kegynyilvánító intézkedést (pl. birtok adományozását), ezekre a kérvényekre ugyanakkor rájegyezték a fejedelmi döntés tényét és időpontját; másfelől pedig arra, hogy az oklevél keltezésében megjelenő időpont az illető ügyben hozott döntés és nem az okirat kiállításának időpontját őrzi meg. A supplicatióra rájegyzett döntés és annak kelte (*Fiat. Ex consilio 27 Iulii 1607.*) ugyanis azonos e jóváhagyás alapján kiállított és a 95. szám alatt közölt adománylevél keltével. (Minthogy azonban a supplicatio név szerint nem sorolja fel az új adományul kért birtokokat, kérdés, hogy ez esetben a szükséges információk újabb írásbeli megkeresés vagy szóbeli úton jutottak el az oklevél kiállítását végző kancelláriai hivatalnokhoz.) Ezt a középkori magyar királyi kancellária okleveles gyakorlatában Szilágyi Loránd által kimutatott eljárás⁴ tehát a fejedelmi kancellária is követte, amit egyébként eddig is bizonyosnak véltünk, csak épp erre vonatkozó adatok nem kerültek elő a 16. század második feléből és a 17. század elejéről. Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy mind a supplicatióknak,⁵ mind az adománylevélnek⁶ eredetije is fellelhető az erdélyi káptalan hiteleshelyi levéltárában, és – minden jel szerint – ezekről készültek a 27. protocollumban található 1679. évi átiratok. (Az adománylevél szövegébe azonban a jegyzőkönyvbe történő másolás során egy pontatlanság is becsúszott, legalábbis ezzel magyarázzuk azt, hogy a kivonatban „Glod másként (vulgo) Sac” nevű település tűnik fel, az eredetiben viszont: „... et Glod vulgo sic vocatis possessionibus” olvasható.)

Természetesen eddig ismeretlen családtörténeti és archontológiai adatok is bőven akadnak a kivonatokban, melyek közül csupán kettőt említünk meg: Pécsi Simon, a későbbi kancellár secretariusként tűnik fel egy 1601. június 25-i bejegyzésben (11. sz.), ami titkári tisztének általunk eddig talált legkorábbi

⁴ Írásbeli supplicatiók a középkori magyar adminisztrációban. Levéltári Közlemények 10(1932). 1–2. sz. 157–176.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltára, Centuriae, B nr. 101.

⁶ Uo. Centuriae, S nr. 28.

említése. Pontosabban ismertük az adatot a szóban forgó iratnak szintén az erdélyi káptalan levéltárában található egyszerű másolatából,⁷ de a bizonytalannak vélt információt ez a protocollumbeli másolat megerősíti. A másik Haller Gábornak, a későbbi tanácsúrnak 1602 októberében és 1603 januárjában említett erdélyi tizedarendatori tisztsége (38, 71. sz.), mely Trócsányi jegyzékéből kimaradt.⁸

Találkozunk több alkalommal gyulafehérvári Címeríró Pál vagy Gyulafehérvári Pál nagyobb kancelláriai íródeák, címerfestő névvel, akiről már Kelemen Lajos,⁹ Kovács András,¹⁰ legutóbb pedig Mikó Árpád¹¹ is értekezett, és akinek 18. századi másolatban fennmaradt címergyűjteményét jelenleg a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi. Személye tehát viszonylag jól ismert a kutatás előtt, életéhez több kivonat (206, 261, 382. sz.) elsősorban birtoktörténeti kiegészítéseket nyújt. Ennek kapcsán talán nem lesz érdektelen megemlíteni azt, hogy Címeríró Pál kancelláriai működése korábbra tehető, mint azt Kelemen Lajos, később pedig Trócsányi Zsolt gondolta (utóbbi szerint erre 1607–1613 között került sor).¹² A mutatóban Gálfi Emőke ezt 1604–1617-re javította, de alighanem Kovács András feltételezése igazolódik be, aki szerint Címeríró Pál már 1598-ban a „fejedelmi kancellária vagy legalábbis az udvar alkalmazásában volt”. Ezt látszik megerősíteni Mikó Árpád említett írása is, melyben a szerző stíluskritikai alapon valószínűsítette, hogy egy

⁷ Uo. Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5, fasc. 2., nr. 51.

⁸ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 6.). 325.

⁹ *Gyulafehérvári Pál deák (Paulus Alba-Julius, Fejérvári Pál)*. = Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. I. S. a. r. B. Nagy Margit. Buk. 1977. 133.

¹⁰ *Címeríró Pál deák történetéhez*. = *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. Kvár 2004. 246–257.

¹¹ *Az erdélyi késő reneszánsz festészet kutatásának problémái. Adalékok Gyulafehérvári Pál deák (†1635) műveire*. = *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónralépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka et alii. Kvár 2014. 647–654, 700–702.

¹² Trócsányi: *i. m.* 191.

1598. december 16-i – 1599-ből pedig további két – armális készítése Címeríró Pálnak tulajdonítható. Egyelőre azonban csupán 1602 márciusától tudjuk határozottan kimutatni kancelláriai működését,¹³ bár a fentiek fényében nem kizárt, hogy az 1595. július 17-én nagyobb kancelláriai írnokként említett Fehérvári (*Albensis*) Pált¹⁴ is vele azonosíthatjuk!

Ami a név-és tárgymutatót illeti, az szerkezetében és részletességében az előző kötet indexét követi. Újdonságként említjük meg azt, hogy Gálfi Emőke az index elején lábjegyzetben jelöli azokat a forráskiadványokat, adattárakat és egyéb munkákat, melyeket a mutató összeállítása során felhasznált. Ennek hasznossága vitathatatlan főként ama archontológiai adatok esetében, melyek a kivonatokban nem, az indexben viszont szerepelnek. (Ezeknek az adatoknak egy része tehát e jegyzetben felsorolt munkákban keresendők.) A magunk részéről viszont újabban azt a gyakorlatot tartjuk követendőnek – legalábbis az erdélyi fejedelemség (világi és egyházi) archontológiájának elkészültéig –, amely a mutatóba csupán az illető kötetben fellelhető archontológiai adatokat veszi fel. A mutatót ajánljuk minden érdeklődő figyelmébe, ugyanis átnézésével viszonylag rövid időn belül áttekintés nyerhető a kiadvány tartalmáról, a lényegre törő tárgyszavak pedig felhívják a figyelmet a legkülönbözőbb kérdéskörökre, és kiválóan segítik a gazdag forrásanyagban való tájékozódást. Jelezzük egyidejűleg azt is, hogy a szűrőpróba-szerűen megtekintett többtucatnyi tételt hiánytalanul felleltük a kivonatokban. De ha már itt tartunk, említsünk meg egy olyan helységnevet, amelyet viszont nem, pontosabban szólva „nehézkesen” találtunk meg a mutatóban. A *Valaszviz* nevű településről és districtusról van szó (337. sz.), melyet, miután a megfelelő helyen nem találtunk meg, a *districtus* címszónál a Városvize elnevezésben véltük fellelni, és ez alapján sikerült azonosítani a települést. Ez esetben is

hasznos lett volna, ha – a gyakorlatnak megfelelően – a *Valaszviz* névváltozat is bekerül címszóként a mutatóba. Hasonlót tapasztaltunk *Batthiányi* György nagyobb kancelláriai íródeák esetében is (216. sz.), akit a kancelláriai íródeákok címszónál feltűnő Bottyáni György íródeákkal azonosítottunk, utóbbinál viszont – amikor tehát önálló címszóként tűnik fel – ez a névváltozat és regesztaszám kimaradt.

A kivonatok kapcsán az alábbi észrevételeinket említjük meg. Félreértésre adhat okot a 374. kivonat apparátusában olvasható megjegyzés, miszerint Báthory Gábor eredeti oklevele a fejedelem „fehér viaszba nyomott vörös pecsétjével” volt megerősítve. Tekintettel arra, hogy hártyaoklevélről van szó, a védelmet szolgáló természetes színű viaszágyba, az ún. pecsétfészekbe öntött vörös viaszba nyomott pecsétre kell gondolnunk, amelyet ráfüggesztettek az oklevélre. Egyébként valami ilyesmire igyekezett utalni az idézett latin szövegrész is. A 258. szám alatt a gyulafehérvári requisitorok 1610-re datált hivatali esküjének kellett volna lennie, Gálfi Emőke viszont itt nem közölte a szöveget, ugyanis azt, pontosabban annak csaknem teljesen azonos változatát – amint ez az apparátusból kiderül – már közzétette a káptalani levélkeresőkről fentebb említett munkájában, sőt korábban egy másik változatot már Jakó Zsigmond is megjelentetett. Mindezek ellenére úgy véljük, hasznos lett volna ezt a mintegy fél oldalnyi szöveget itt is közölni, tekintettel arra, hogy kiválóan összegzi azoknak a requisitoroknak a feladatait, akik munkájának köszönhetőn ma kezünkben tarthatjuk ezt a kiadványt.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy Gálfi Emőke a „felelős” forráskiadás valamennyi követelményének megfelelő újabb forráskiadvánnyal gazdagította Erdély kora újkori történetét, és tekintettel arra, hogy a kivonatok zöme teljesen ismeretlen a kutatás előtt, bizonyosak vagyunk abban, hogy munkája rövidesen a kutatók nélkülözhetetlen munkaeszköze lesz. Csak remélni tudjuk, hogy a forráskiadás terén eddig felhalmozott tapasztalatait Gálfi Emőke továbbra is kamatoztatja az erdélyi történetkutatás számára nélkülözhetetlen regesztakiadványok közzétételében.

Fejér Tamás

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltára, Cista diversorum comitatum, Cista 2, fasc. 4. nr. 24.

¹⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala (Kolozsvár), Kornis cs. lt., Ser. I. nr. 285. (régí jelzet: Fasc. NN, nr. 8.).